

Науково-популярне видання

С. А. ЦВІЛЮК

Цвілюк Семен Антонович

МИКОЛА ГОГОЛЬ:

Романтичний світ козацької України

МИКОЛА ГОГОЛЬ:

Романтичний світ козацької України

Підписано до друку 29.07.2009. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк .арк. 1.57.

Наклад 100 прим. Зам. № 6
Видавець і виготовлювач ОДУВС
м. Одеса, вул. Успенська, 1

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.
тел. 0487024884; 0949547884 email – ndrvv1@gmail.com

Одеса
ОДУВС
2009

УДК 821.161.2-3“18”
ББК 83.3(4Ук)-8Гоголь5-4
Ц 283

Цвілюк, Семен Антонович

Ц 283   МИКОЛА ГОГОЛЬ: Романтичний світ козацької України /
С. А. Цвілюк — Одеса : ОДУВС, 2009. — 37 с.

Незважаючи на те, що геніальний українець Микола Васильович Гоголь поставив свій унікальний дар на службу культурі загальноімперській, російській (в листі до матері в 1830 році він навіть зазначив: “Я буду писати на іноземному мові”), він разом з тим блискуче репрезентував українську духовність, рідну українську культуру, українську історію. Як справедливо відзначали його сучасники-мемуаристи, Гоголь був російським письменником зі значним українським акцентом – у прямому й переносному значенні, – душа якого назавжди залишилась “на хуторі біля Диканьки”.

Автор даного дослідження зосередив увагу саме на питаннях, тісно пов’язаних з українським образним світом письменника та його творів. Видання присвячене 200-річчю від дня народження українського генія, одного з найвидатніших творців світової культури.

УДК 821.161.2-3“18”
ББК 83.3(4Ук)-8Гоголь5-4

ЗМІСТ

Передмова	3
“Я решительно бросаю...будить сонных слушателей”	5
“Теперь я принялся за историю нашей единственной Украины...”	7
“Моя радость, жизнь моя! песни! как я вас люблю!...”	11
“Він наш, він не їхній!...”	14
Гоголівські роздуми про “преступного гетмана”	20
Ідея національного духу козацької України	22
“Його душа залишилась “на хуторі біля Диканьки”...”	26
Романтичне опоеитування української природи та української жінки-козачки	29
Шевченко: “Перед Гоголем должно благоговеть!...”	32
“...Своим именем обозначил эпоху в истории литературы”	35
Література	38

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гоголь Н. В.* О малороссийских песнях / Собр. соч. Т. 6. Избранные статьи и письма. – М., 1959.
2. *Гоголь Н. В.* Взгляд на составление Малороссии / *Гоголь Н. В.* Собр. соч. Т. 6. Избранные статьи и письма. – М., 1959.
3. *Гоголь Н. В.* Собр. соч.: В 7 т. – М., 1986. – Т. 7.
4. *Гончар О.* Щоденники. – К., 2004. – Т. III. – Запис від 27.03.1990 р.
5. *Дзюба І.* Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: Видавничий дім “Киево-Могилянська академія”, 2008.
6. *Жулинський М.* Дві половинки українського серця: Шевченко і Гоголь / *День*. – 2004. – 6 берез.
7. *Зленко Г.* Лист із Перекопа. Сторінка біографії Миколи Гоголя // *Чорноморські новини*. – 2008. – 21 серп.
8. *Калюжная Л., Иванов Г.* Сто великих писателей. – М., 2000.
9. *Луцький Ю.* Між Гоголем і Шевченком. – К., 1998.
10. *Маланюк Є.* Книга спостережень. – Т. 2. – Торонто, 1966
11. *Маланюк Є.* Малоросійство // *Чорноморські новини*. – 2004. – 21 січ.
12. *Панченко В.* Випадок Мазепи. Славетний гетьман очима Гоголя й Шевченка // *День*. – 2007. – 3 лют.
13. *Труайя Анрі.* Николай Гоголь. – М.: Изд-во Эксмо, 2004.
14. *Цвілюк С. А.* Нереалізований задум Миколи Гоголя / Історична мудрість Великого Кобзаря: Історизм і соціально-політичний вимір епічних творів Тараса Шевченка. – О.: Маяк, 2008.
15. *Шевченко Тарас.* Повне зібр. творів: У 6 т. – К., 1964. – Т. 6.

ПЕРЕДМОВА

Відомий сучасний французький письменник і вчений, член Французької академії Анрі Труайя у завершальній частині своєї біографічної книги про Миколу Гоголя дає йому таку узагальнюючу характеристику: “В очах західного читача двома стовпами російської літератури є Ф. М. Достоевський і Л. М. Толстой; в очах російського читача (українського у тому числі – С.Ц.) обидва вони перебувають у тіні невисокого зросту чоловіка з довгим носом, пташиним поглядом і саркастичною посмішкою. Цей чоловік є, можливо, найекстраординарнішим, генієм-самородком, якого коли-небудь знав світ. Серед письменників свого часу він постає як унікальний феномен, котрий, дуже швидко позбувшись впливу інших, веде своїх шанувальників у світ фантазмагорій, у якому існують смішне і жахливе...”¹

Таке бачення геніального українця, дане всесвітньо відомим автором цілої галереї літературних портретів російських класиків, – переконливе свідчення того, що творчість Миколи Гоголя мала величезний вплив не тільки на розвиток російської літератури XIX століття, але й на загальний літературний процес європейського та всесвітнього масштабу. Це безумовний факт.

Проте слід особливо підкреслити, що і за витокami художньої культури, і за зв'язками з культурним, природним й історичним середовищем, і за впливом на долю України її великого сина не можна відділити від духовної історії його батьківщини. Інакше кажучи, письменник належав до того україно-російського середовища, котре діяло на багатому полі обох культур і справляло великий вплив і на російську, і на українську культурну історію.

Багатий і різноманітний світ козацької України, забарвлений оптимізмом і радістю життя, у “Вечорах на хуторі біля Диканьки” та в інших творах передано як яскравий контраст блілого відсвітку петербурзької буденності. Гоголь відразу ж по прибутті до північної столиці гостро відчув, і блискуче відобразив у циклі петербурзьких повістей, холодну атмосферу і регламентоване ієрархічним прагматизмом життя Петербургу. І навпаки, його твори українського змісту, національного духу, народної мовно-поетичної стихії, сповнені життєвого оптимізму. “Вечори...” вра-

¹ *Труайя Анрі.* Николай Гоголь. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – С. 634.

зили сучасників своєю ні з чим не зрівняною оригінальністю, поетичною свіжістю і яскравістю. Відомий відгук О. Пушкіна: “...Усі зраділи цьому живому опису племені співаючого і танцюючого, цим свіжим картинам малоросійської природи, цієї веселості, простодушною й разом лукавою. Як здивувалися ми російській книзі, що змушувала нас сміятися, нас, котрі не сміялися з часів Фонвізіна!”.

“Реалістичність” подій “Вечорів...”, зображених шляхом змішування різних літературних стилів і жанрів, дивує і приваблює. Вивіреність і ретельність описуваного здається доказовістю правдивості того, що відбувається. Читаючи “побрехеньки” пасічника Рудого Панька, у читача створюється враження, що й справді йдеться в них про надзвичайні, але реальні історії, оскільки вони документально підтвержені описанням традиційного українського побуту і звичаїв, життєвих типів. При цьому забувається навіть, що автор ігнорує соціальні проблеми селян, їхню бідність і безправ’я в умовах кріпосницької Росії.

Намагаючись вирватись із обіймів холодного, чужого й черствого Петербургу і плануючи перебраться до “нашого” “світлого” Києва, Гоголь сподівався, що там ним опанує більша творча наснага і жага до пізнання, там він матиме можливість позбутись “двоїстості” й по справжньому вжитися у дорогі йому найдавніші світоглядні традиції українського народу, які мають такий сильний вплив на його власне світосприйняття. В Києві він планував закінчити історію України і Півдня Росії, написати загальну історію людства, якої на той час не було не лише на Русі, але й у Європі. Особливі творчі задуми у Гоголя були пов’язані із широкою можливістю збирання в Україні пісень, переказів та інших зразків народної творчості, плануючи разом з ректором Київського університету ім. Св. Володимира і добрим другом Михайлом Максимовичем видати збірник українських народних перлин, якого досі ще не було...

На превеликий жаль, – не судилося. Життєва і творча доля Миколи Гоголя надалі виявилась надзвичайно складною; в останні десять років життя він практично був ізольованим і від України, і від Росії. Тому й не дивно, що, як справедливо наголошують біографи письменника, життя його і творчість цього періоду перетворилися на жорстоку боротьбу з протиріччями, які мучили його, висушували творчу душу.

Грибоедова – видатних російських поетів, які також загинули у молодому віці, викликали гнів у вищих чинів жандармерії та самого царя. За особистим царським розпорядженням, І. С. Тургенєв, один з найпопулярніших письменників у Росії і Європі, був посаджений під арешт, а потім висланий на проживання в село, у власний маєток Спаське-Лутовиново під нагляд поліції.

Але даремно імперська влада і російська преса уперто мовчали – в міру того, як минав час, образ Гоголя не забувався, на що розраховував царизм, – навпаки, він набував таких величезних масштабів, на які не могли сподіватись навіть найближчі друзі і шанувальники його безсмертних творів.

у здатності “наводити мікроскоп” на непомітне, на перший погляд, зло та робити його помітним і позбуватись його. Але врешті, внаслідок душевних перенапружень, творчого невдоволення собою, він почав сумніватися у тому, кому він, власне, служить, якщо бачить зло там, де його ніхто не помічає. Відомий російський письменник і вчений Сергій Аксаков з цього приводу цілком справедливо писав: “Мы не можем судить поступки Гоголя по себе, даже не можем понимать его впечатлений, потому что, вероятно, весь организм его устроен как-то иначе, чем у нас; что нервы его, может быть, во сто раз тоньше наших: слышат то, что мы не слышим, и содрогаются от причин, для нас неизвестных”.

Цей внутрішній розлад привів Гоголя до важкого захворювання та передчасної смерті, що настала 21 січня 1852 року. Миколи Гоголя не стало, коли йому було лише неповних 43 роки. Про його смерть царська цензура заборонила згадувати в російській пресі. Незважаючи на це, видатний російський письменник Іван Сергійович Тургенєв, який надзвичайно високо цінував творчість великого українця, написав про померлого невеличку схвильовану, повну туги і любові, статтю-некролог, і представив на розгляд петербурзькій цензурі, але та її не пропустила. Наперекір забороні, він надіслав статтю в “Московские ведомости”, де її надрукували.

“Гоголь умер! – писав І. Тургенєв. – Какую русскую душу не потрясут эти два слова?! Он умер. Потеря наша так жестока, так внезапна, что нам все еще не хочется ей верить. В то самое время, когда мы все могли надеяться, что он нарушит наконец свое долгое молчание, что он обрадует, превзойдет наши нетерпеливые ожидания, – пришла та роковая весть! Да, он умер, этот человек, которого мы теперь имеем право, горькое право, данное нам смертию, назвать великим; человек, который своим именем обозначил эпоху в истории нашей литературы; человек, которым мы гордимся как одной из слав наших. Он умер, пораженный в самом цвете лет, в разгаре сил своих, не окончив начатого дела, подобно благороднейшим из его предшественников...”.

Останні слова, в яких був натяк на Пушкіна, Лермонтова,

“Я решительно бросаю...будить сонных слушателей”

Свою службову кар’єру в північній столиці імперської Росії, куди талановитий український юнак Микола Гоголь прибув у 1828 році після закінчення Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька, розпочинав у пошуках себе: в 1829 – 1830 роках пробував служити у різних канцеляріях (в Департаменті державного господарства та публічних будинків Міністерства внутрішніх справ, а також у Департаменті уділів; отже, той чиновний світ, про який згодом так блискуче розповість в петербурзьких повістях, він знав із власного досвіду), і актором хотів стати, планував спробувати себе у юриспруденції, мріяв про світ поезії... Нарешті, завдяки клопотанню знайомих, зокрема О. Пушкіна, 24 липня 1834 року наказом міністра освіти С. Уварова 25-річний Гоголь був призначений на посаду професора-асистента кафедри історії середніх віків Петербурзького університету.

Щоправда, ні друзям, ні матері Микола не зізнався, яке його справжнє звання; слово “асистент” в листах було упущене, тоді як “професор” цілком його влаштовувало. Так, в листі до матері від 1 серпня 1834 року він з деякою хвалькуватістю писав: “Я теперь только профессор здешнего университета и больше никакой не имею должности, потому что и не имею желания занять и не имею времени...”

Але викладацька робота для Гоголя, літератора, який здобув уже широке визнання столичної публіки своїми романтичними “Вечорами на хуторі біля Диканьки”, виявилася не до душі: лекції він читав абияк, до того ж, часто взагалі їх пропускав.

Про невдалу спробу М. Гоголя зайнятись викладанням історії у Петербурзькому університеті існує чимало документальних свідчень його колишніх студентів та колег, зокрема відомих російських діячів культури, історика Т. Грановського та письменника І. Тургенєва; дізнаємося про це й з особистих його зізнань. Так, у листі від 14 грудня 1834 року до М. Погодіна він писав:

“Я читаю один, решительно один в здешнем университете. Никто меня не слушает, ни на одном [лице слушателя] ни разу не встретил я, чтобы поразила его яркая истина. И оттого я ре-

шительно бросаю теперь всякую художескую отделку, а тем более желание будить сонных слушателей... Хоть бы одно студентское существо понимало меня. Это народ бесцветный, как Петербург». А в іншому листі (від 6 грудня 1835 р.) до цього ж адресата читаємо: “Я расплевался с университетом, и через месяц опять беззаботный казак. Неузнанный я взшел на кафедру и неузнанный схожу с нее. Но в эти полтора года – годы моего бесславия, потому что общее мнение говорит, что я не за свое дело взялся – в эти полтора года я много вынес оттуда...”

Один із колишніх “безбарвних” студентів, слухачів Гоголівських лекцій з історії, визначний російський письменник, автор романів “Дворянское гнездо” й “Отцы и дети”, згодом у своїх “Литературных и житейских воспоминаниях” писав:

“Я был одним из слушателей Гоголя в 1835 году, когда он преподавал историю в Санкт-Петербургском университете. Это преподавание, правду сказать, происходило оригинальным образом. Во-первых, Гоголь из трех лекций непременно пропускал две; во-вторых, даже когда он появлялся на кафедре, он не говорил, а шептал что-то весьма несвязное... и все время ужасно конфузился. Мы все были убеждены (и едва ли мы ошибались), что он ничего не смыслит в истории и что г. Гоголь-Яновский, наш профессор (он так именовался в расписании наших лекций), не имеет ничего общего с писателем Гоголем, уже известным нам как автор “Вечеров на хуторе близ Диканьки”¹.

І все ж у цій історії не може не викликати зацікавлення характерний факт: згодом невдалий досвід знаменитого письменника, пов’язаний з його спробою університетської діяльності, інтелектуальна еліта російських столиць забуде; навпаки, його ім’я залишиться в числі видатних університетських педагогів. Так, під час поховання Гоголя в Москві, за наполяганням професури, розпорядженням московського генерал-губернатора, графа А. А. Закревського похоронна відправа за померлим відбувалася саме в університетській церкві, оскільки, як було відзначено, він належав до великої сім’ї університетських викладачів. Відомо також, що з церкви труну з прахом Гоголя винесли на руках відомі московські професори Грановський, Анке, Кудрявцев, Морошкін, Соловйов. На вулиці вони передали труну студентам, які, в

¹ Цит. за: *Труайя Анрі*. Николай Гоголь. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – С. 158, 164.

“І Гоголь, і Шевченко, – зазначає академік М. Жулинський, – зразу ж відчули цю холодну атмосферу та регламентоване ієрархічним прагматизмом життя в столиці... На це порушення стилістичної і жанрової ієрархії, яка базувалася на риторичній природі стилю і жанровій статичності, вийшов і Гоголь, і Шевченко. Згадаймо поетику “Мертвих душ”, поем “Сон” і “Кавказ” – й одразу ж розвиднюється на небосхилі тогочасної літератури, яка змагала від російсько-імперського культурного канону. Національний дух, народна мовно-поетична стихія, мов весняна вода під скутою льодами рікою, розривають літературні канони, норми, стилі, правила, теми...”¹

“...Своим именем обозначил эпоху в истории литературы”

Микола Гоголь ввійшов у світову літературу як унікальний письменник-філософ. Оригінальні світоглядні ідеї М. Гоголя, які викликали чільну полеміку в середовищі вітчизняних і зарубіжних інтелектуалів, викладено переважно у працях “Вибрані місця із листування із друзями” та “Арабески”. Ці праці, як і його літературні твори, свідчать про його своєрідну філософську позицію, яку названо “філософією непомітного зла”. Незначні, малі, здавалося б, відхилення від добра постають у підсумку великим злом. У знаменитій поемі “Мертві душі” М. Гоголь і зображує носіїв такого зла – мертвих за життя – персонажів. Лише наївний читач думає, що мертві душі – це душі тих померлих селян, які купує Чичиков; жажливіше інше: всі живі персони вже давно мертві, а Чичиков, що їх черговий раз спокушає, постає уособленням диявола.

І сьогодні вражає моторошне пророцтво Миколи Гоголя щодо долі Росії: в знаменитому епізоді із “російською трійкою” він зображує, як Чичиков-диявол спрямовує її біг у безвість; через більш ніж століття Росію назвуть “імперією зла” у цілому світі.

Своє особисте призначення М. Гоголь, як відомо, вбачав

¹ *Жулинський М.* Дві половинки українського серця: Шевченко і Гоголь / День. – 2004. – 6 березня.

вони жилися Україною, її історією, народною культурою, її легендами, міфами. Внутрішній світ обох був наповнений українським національним життям, національною історичною міфологією, українськими традиціями і звичаями. Обидва перші збірники повістей Гоголя – “Вечори на хуторі біля Диканьки” і “Миргород” – це світ української природи, українських просторів, казок, пісень, веселощів, кохання і молодості, нарешті, нестримної фантазії.

Особливої напруги й болісного вираження в поезії Шевченка набув гоголівський мотив “низких малороссиян”, які “торжественно прибавляют к фамилии своей, оканчивающейся на о, слог въ”. Один з яскравих прикладів – нищівна критика своїх “землячків”, що вжита у безсмертній поемі “Сон”:

*Сміються та лають
Батьків своїх, що змалечку
Цвенькать не навчили
По-німецькій, а то тепер
І кисни в чорнилах!
П'явки! п'явки! може, батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови.
Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі.
Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені!.. Плач, Україно!
Бездітна вдовице!*

Гоголь і Шевченко – відомі у світовій культурі геніальні літератори нового часу, нового стилю, нових художніх форм, які втілювали у своїх творах свою українську уяву, свою фантазію, своєрідне образне мислення – один імперською російською, другий рідною національною мовою, – стверджуючи “живі, природні, розкуті, наповнені барвами образного народного світосприйняття”. Вони влили “свіжу, наповнену озоном емоційно розкутого образного самовираження кров у застигле тіло класично-риторичної, європеїзованої російської дворянської літератури”, тим самим пробудили її до нового життя.

супроводі університетських чинів і знаменитих учених, а також численного людського натовпу, понесли її на кладовище Свято-Данилового монастиря...

“Теперь я принялся за историю нашей единственной Украины...”

Микола Гоголь мав серйозний намір написати фундаментальну історичну працю про минувшину України. У творчих задумах письменника було створити власний авторський варіант “Історії Малоросії”, виклавши її, за його словами, “всю від початку до кінця”. І планувалася ця наукова праця “або в шести малих, або в чотирьох великих томах”. Починаючи збирати документи з історії своєї батьківщини, Гоголь звертається в січні 1834 року через газети “Московский телеграф” і “Северная пчела” до “освічених співвітчизників”, аби вони допомогли йому з “матеріалами, нотатками, літописами, піснями, діловими актами, які стосувалися особливо первісної Малоросії”. Оприлюднивши намір створення історії України, він аргументував свою ідею тим, що до того часу не було ще створено такої історії, котра б достатньою мірою повно й задовільно викладала славу минувшину українського народу, його героїчні діяння.

Про серйозність намірів Гоголя відносно написання історії України збереглися свідчення біографічного характеру, зокрема відомості з епістолярних контактів письменника з друзями й знайомими. З останніх взаємо, що Микола Васильович, листуючись, неодмінно цікавився історичними пам'ятниками, документами про запорозьке козацтво, повідомляв про свої знахідки й плани. Так, збираючись лікуватися в Криму, він у листі від 1 червня 1935 року до свого доброго знайомого Григорія Спаського, який перебував тоді у Перекопі, писав:

“Я чуть-чуть было не побывал сам в Перекопе и в Крыму южном за минеральными грязями и следами татарскими древних козаков, но куча домашних забот, можно сказать, схватила меня за горло и не пускала (писменник у цей час перебував у рідній Василівці на Полтавщині, займався господарськими справами – С. Ц.)... Управившись немного с хлопотами, теперь

читаю старые рукописи, которых удалось выкопать изрядный запасец, все большей частью относящихся к малороссийской истории...”¹.

Для успішного здійснення своїх творчих задумів Микола Гоголь мав поважні наміри переїхати до Києва, де, на його думку, він зможе наблизитися до предмету своїх наукових інтересів, до пізнання української старовини, надто до народної творчості. Про його зацікавленість стихією українського фольклору, зокрема пісенною творчістю рідного народу, виявлену ним під час збирання матеріалів для написання історії України, існує чимало документальних свідчень, особливо листування з його друзями та знайомими.

Дослідники вважають, що з написаних історичних праць Гоголя побачила світ лише мала частина – стаття під назвою “Взгляд на составление Малороссии”, котру сам письменник розглядав лише як вступний розділ, чи ескіз до “Истории Малороссии”, за яким мали йти наступні 80 розділів. Стаття була написана наприкінці 1833 – на початку 1834 років і вперше опублікована в тогорічному квітневому числі “Журнала министерства народного просвещения” під заголовком: “Отрывок из истории Малороссии, т. 1, гл. 1”. Згодом цей уривок увійшов до першої частини книги “Арабески” як окрема стаття, про що свідчить зауваження самого автора. “Эскиз этот, – зазначає Гоголь, – составлял введение к Истории Малороссии; но так как вся первая часть Истории Малороссии переделана вовсе, то он остался заштатным и помещается здесь как совершенно отдельная статья”².

Зауваження Гоголя до даної статті в “Арабесках”, заголовок журнального тексту статті, а також цілком предметне згадування у листах до М. Максимовича, О. Пушкіна, М. Погодіна, І. Срезневського та інших адресатів, вказують на те, що **“История Малороссии” була написана Гоголем якщо не цілком, то значною мірою.**

Так, в листі, надісланому з Петербурга в Москву 9 листопада 1933 року до свого найближчого друга професора Михайла Ма-

¹ Цит. за: Зленко Г. Лист із Перекопа. Сторінка біографії Миколи Гоголя // Чорноморські новини. – 2008. – 21 серп.

² Гоголь Н. В. Взгляд на составление Малороссии / Гоголь Н. В. Собр. соч. Т. 6. Избранные статьи и письма. – М., 1959. – С. 22.

українським геніям, великим співцям улюбленого “малоросійського” краю. Високо цінуючи творчість свого побратима, Шевченко, перебуваючи на засланні у далеких Оренбурзьких степах, у листі від 7 березня 1850 року до Варвари Рєпніної писав: “Я всегда читал Гоголя с наслаждением... Перед Гоголем должно благоговеть как перед человеком, одаренным самым глубоким умом и самою нежною любовью к людям!”¹.

Тарас Григорович дуже точно відзначив найхарактернішу рису безсмертних творів Гоголя: прояв в них великої і ніжної любові до людей. Письменника часто сприймали лише як нещадного сатирика, котрий висміював людські пороки. Але добре відомо, що його геніальні творіння були сповнені при цьому глибокої скорботи, невимовної туги; викриваючи пороки, він страждав. Великий сатирик сміявся, але, за його ж словами, сміявся крізь сльози. У ліричному відступі, котрим відкривається сьома глава поеми “Мертві душі”, Гоголь писав: “И долго еще определено мне чудной властью идти об руку с моими странными героями, озирать всю громадно-несущуюся жизнь, озирать ее сквозь видный миру смех и незримые, неведомые ему слезы!”

До речі, про велику любов геніального письменника-сатирика до людей відзначав і визначний російський поет Микола Некрасов. Коли Гоголь помер, поет написав на його честь вірша під назвою “Блажен незлобивый поэт...”, в якому є такі рядки:

*... Но нет пощады у судьбы
Тому, чей благородный гений
Стал обличителем толпы,
Ее страстей и заблуждений.*

*... Со всех сторон его клянут,
И, только труп его увидя,
Как много сделал он, поймут,
И как любил он – ненавидя!*

Проблемою, котра єднала двох українських геніїв, була глибока й щира закоханість у свій рідний народ, його волелюбну вдачу, в багату і складну, часами драматичну, історію боротьби за національну свободу. Микола Гоголь, як і Тарас Шевченко, виявляв надзвичайну зацікавленість козацькою добою України, героїкою Запорозжя та й більш глибокою її давниною. Обидва

¹ Шевченко Тарас. Повне зібр. творів: У 6 т. – К., 1964. – Т. 6. – С. 63.

поднявшимися над светлыми карими глазами, с беспечно улыбающимися розовыми губками”.

А ось портрет молоді козачки з повісті “Вечір напередодні Івана Купала”: “... Полненькие щеки казачки были свежи и ярки, как мак самого тонкого розового цвета, корда, умывшись Божьею росой, горит он, распрямляет листики и охорашивается перед только что поднявшимся солнышком; что брови словно черные шнурочки, какие покупают теперь для крестов и дукатов девушки наши у проходящих по селам с коробками москалей; ...ротик, ...кажись, на то и создан был, чтобы выводит соловьиные песни”.

Ясні очі у Ганни в “Майской ночи...” “в полуясном мраке горели приветно, будто звездочки”.

Всі образи гоголівських дівчат і жінок відтворені письменником з великою любов’ю і пройняті внутрішнім ліризмом, наділені надзвичайною красою й чарівністю. Характерно, що у повісті “Сорочинський ярмарок” навіть негативному образу злої мацухи Хіврі надані зовнішні привабливі риси: адже обличчя у неї красиве, вона хоч і зла, але вродлива. Так свідомо і послідовно передає Гоголь своє розуміння, свою орієнтацію на багатство української культури, традицій, звичаїв, на красу, щедрість і талановитість українського народу.

Шевченко: “Перед Гоголем должно благоговеть!..”

*І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли — похилились
В кайданах... байдуже...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже.*

Тарас Шевченко

У вірші-зверненні “Гоголю” Тарас Шевченко висловлює усвідомлення ідейно-творчої близькості до свого геніального земляка, видатного письменника і драматурга Миколи Васильовича Гоголя, звертається до нього словами “великий мій друже”, називає “братом”. Є в цих словах глибоке коріння української духовної традиції, національного патріотизму, притаманного обом

ксимовича, Гоголь повідомляє: “Теперь я принялся за историю нашей единственной, бедной Украины. Ничто так не успокаивает, как история. Мои мысли начинают литься тише и стройнее. Мне кажется, что я напишу ее, что я скажу много того, чего до меня не говорили...”

В листі до О. Пушкіна він також ділиться своїми планами відносно переїзду до Києва й знахідками документальних матеріалів з української історії: “Я восхищаюсь заранее, когда воображу, как закипят труды мои в Киеве. Там я выгружу из-под спуда многие вещи, из которых я не все еще читал вам. Там кончу я историю Украины (підкреслення наше – С.Ц.) и юга России и напишу всеобщую историю, которой, в настоящем виде ее, до сих пор, к сожалению, не только на Руси, но даже и в Европе нет. А сколько соберу там преданий, поверьев, песен и проч!... Порадуйтесь находке: я достал летопись без конца, без начала, об Украине, писанную, по всем признакам, в конце XVII века”.

А ось захоплючі рядки з листа від 11 січня 1834 року до М. Погодіна: “Я весь теперь погружен в историю малороссийскую и всемирную; и та и другая у меня начинает двигаться. Это общает мне какой-то спокойный и равнодушный к житейскому характер...”

Ух, брат! Сколько приходит ко мне мыслей теперь! Да каких крупных! полных, свежих! мне кажется, что сделаю кое-что вообще во всеобщей истории. Малороссийская история моя чрезвычайно бешена, да иначе, впрочем, и быть ей нельзя. Мне покажут, что слог в ней слишком уже горит, не исторически жгуч и жив; но что за история, если она скучна!”¹.

Важливим свідченням на користь того, що історична праця перебувала в процесі активного творення, є подання Гоголя до “Звіту Санкт-Петербурзького округу за 1835 рік”, в якому повідомлялось про те, що два томи історії України “вже готові”, але він поки що не поспішає їх друкувати – чекає, коли обставини “дозволять йому оглянути багато місць, де відбувалися деякі події”².

Але особливо значний інтерес в даному сюжеті викликає пред-

¹ Гоголь Н. В. Собр. соч. Т. 6. Избранные статьи и письма. – М., 1959. – С. 309, 313, 315.

² Жулинський М. Дві половинки українського серця: Шевченко і Гоголь / День. – 2004. – 6 березня.

метно-фахова, професійна розмова у листах Гоголя до визначного українського і російського ученого-славіста й етнографа, академіка Петербурзької АН, професора Харківського університету Ізмаїла Срезневського. В листі від 6 березня 1834 року читаємо: “От всей души благодарю вас за вашу готовность помогать мне в труде моем... Вы правы: нам одинаково нужны материалы; но хотя бы ваша книга превратилась в историю, мы и тогда бы не были соперниками. Я рад всему, что ни появляется о нашем крае. И если бы я узнал, что в эту минуту кто-нибудь готовит тоже историю Украины, я бы приостановил свое издание (підкреслення наше – С.Ц.) до тех пор, покамест ему нужно для сбыта своей книги. Чем больше попыток и опытов, тем для меня лучше, тем моя история будет совершеннее. Я уверен, что в образе мыслей не встречу с другими, денежной прибыли от нее нищу – стало быть, у меня нет соперников! Вы уже сделали мне важную услугу изданием “Запорожской старины”. Где выкопали вы столько сокровищ? Все думы, и особенно повести бандуристов, ослепительно хороши”.

У листі до І. Срезневського Гоголь жалкує за тим, що у літописах надзвичайно мало інформації про козацькі часи, “о том времени, которое должно бы быть богаче всех событиями”. Він висловлює своє невдоволення працями польських істориків, критикує їхню суб’єктивне ставлення до історії Запорозької Січі; “впрочем, они могли знать хорошо только со времени унии (мається на увазі Люблінська унія 1569 року – С.Ц.), но и там ни одного летописца с нечерствою душою, мыслями”. “Если бы крымцы и турки – пишет Гоголь далі – имели литературу, я бы был уверен, что ни одного тогда самостоятельного народа в Европе не была бы так интересна история, как козаков”¹.

Між тим серед рукописів Гоголя, що залишились після його смерті, історичної праці, про яку неодноразово згадується в листуванні з багатьма адресатами, не виявилось. Думка у біографів письменника з цього приводу роздвоїлася: одні вважають, що всі заяви Гоголя відносно створення Історії Малоросії були лише планами-побажаннями, хоча над їхньою реалізацією він багато працював; в інших дослідників виникла підозра, що Гоголь був невдоволений написаною працею і знищив її, як, зрештою, це траплялося не раз й з іншими його матеріалами, які з певних причин його не задовольняли.

¹ Гоголь Н. В. О малороссийских песнях / Собр. соч. Т. 6. Избранные статьи и письма. – М., 1959. – С. 315 – 317.

свою, на которую роскошно падали зеленые кудри дерев. Своей нравная, как она в те упоительные часы, когда верное зеркало так завидно заключает в себе ее полное гордости и ослепительного блеска чело, лилейные плечи и мраморную шею, осененную темною, упавшею с русской головы волною, когда с презрением кидает одни украшения, чтобы заменить их другими, и капризам ее конца нет, – она почти каждый год переменяла свои окрестности, выбирая себе новый путь и окружая себя новыми, разнообразными ландшафтами”.

В повісті “Страшная месть” **Дніпро** порівнюється з молодецьким розгульним козаком на вороному коні, а хвилі його – з козацькою матір’ю, котра з гіркими слізьми проводить свого сина до війська:

“Водяные холмы гремят, ударяясь о горы, и с блеском и стоном сбегают назад, и плачут, и заливаются в дали. Так убивается старая мать казака, выпроважая своего сына в войско. Разгульный и бодрый, едет он на вороном коне, подбоченившись и молодецьки заломив шапку; а она, рыдая, бежит за ним, хватает его за стремя, ловит удила, и ломает над ним руки, и заливается горячими слезами”.

* * *

Надзвичайного ліричного зображення сповнені характеристики в описанні Миколою Гоголем **українських жіночих персонажів**, чарівних сільських дівчат-козачок, з чорними, як ніч, очима, розовими губами як корали і перлинами білих зубів. В змалюванні образів українських дівчат відображено романтичну мрію письменника про красу, про просте, природне і вільне життя людини, ніким не пригнічене. Українське село-мрія, багата українська природа – це особлива щаслива земля, в центрі якої знаходиться благословенна Диканька, прославлена на весь світ генієм письменника. В “Ночі перед Різдвом” автор говорить про свою героїню: “Оксане не минуло еще и семнадцати лет, как во всем почти свете, и по ту сторону Диканьки, и по эту сторону Диканьки, только и речей было, что про нее”. Сама Оксана любить своїм відображенням у дзеркалі і зітхас: “Разве черные брови и очи мои... так хороши, что уже равных им нет и на свете?”

Дівчина Параска з “Сорочинського ярмарку” – “хорошенькая дочка с круглым личиком, с черными бровями, ровными дугами

у своїх творах. Багатий образ природи служив розкриттю чарівних образів українських козаків, розкриттю їхнього багатого внутрішнього світу, фізичної і моральної краси. У “Вечорах на хуторі біля Диканьки”, в інших своїх творах Гоголь з особливою любов’ю і внутрішнім ліризмом розкрив образи сільських красунь-козачок, в яких відтворено кращі риси народного характеру української жінки.

Перечитуючи “Сорочинський ярмарок”, замилуєшся ліричним зображенням української природи, тим, з якою любов’ю змальована ним картина українського літнього дня. Це справжня поезія: “На небе ни облака. В поле ни речи. Все как будто умерло; вверху только в небесной глубине дрожит жаворонок, и серебряные песни летят по воздушным ступеням на влюбленную землю, да изредка крик чайки или звонкий голос перепела отдается в степи... Изумруды, топазы, яхонты эфирных насекомых сыплются над пестрыми огородами, осеняемыми статными подсолнечниками. Серые стога сена и золотые снопы хлеба станом располагаются в поле и кочуют по его неизмеримости. Нагнувшиеся от тяжести плодов, широкие ветви черешен, слив, яблонь, груш; небо, его чистое зеркало – река в зеленых, гордо поднятых рамах... как полно сладострастия и неги малороссийское лето!”

Описуючи українську природу, Гоголь супроводжує свій текст яскравими живописними деталями, тим реалістичнішими і яскравішими, чим ліричнішими були почуття, які він відчував і передавав. Ось картина української ночі з повісті “Майская ночь, или Утопленница”, ціла поема найвищого зразка:

“Божественная ночь! Очаровательная ночь! Недвижно вдохновенно стали леса, полные мрака, и кинули огромную тень от себя. Тихи и покойны эти пруды; холод и мрак вод их угрюмо заключен в темно-зеленые стены садов. Девственные чаши черемух и черешен пугливо протянули свои корни в ключевой холод и изредка лепечут своими листьями, будто сердясь и негодуя, когда прекрасный ветреник – ночной ветер, подкравшись мгновенно, целует их. Весь ландшафт спит. А вверху все дышит, все дивно, все торжественно. А на душе и необъятно, и чудно, и толпы серебряных видений стройно возникают в ее глубине. Божественная ночь! Очаровательная ночь!”

Або ось так зображено ним в “Сорочинському ярмарку” річку:

“...Река-красавица блистательно обнажила серебряную грудь

“Моя радость, жизнь моя! песни! как я вас люблю!..”

Під час збирання матеріалів для написання планованої історичної праці Гоголь надавав великого значення українській народній творчості – героїчним думам, козацьким та побутовим пісням, іншим зразкам української фольклористики, в яких, на його переконання, найкраще передано історичну минувшину українського народу,

“Я очень порадовался услышав от вас о богатом присокуплении песен, – писал він у названому листі до Максимовича. – Как бы я желал теперь быть с вами и пересмотреть их вместе, при трепетной свече, между стенами, убитыми книгами и книжной пылью, с жадностью жида, считающего червонцы. Моя радость, жизнь моя! песни! как я вас люблю! Что все черствые летописи, в которых я теперь роюсь, пред этими звонкими, живыми летописями!

Я сам теперь получил много новых, и какие есть между ними прелести!..” І далі: “Вы не можете представить, как мне помогают в истории песни. Даже не исторические, даже похабные; они все дают по новой черте в мою историю, все разоблачают яснее и яснее, увы, прошедшую жизнь и, увы, прошедших людей...”¹

Зворушливе своє ставлення до української пісні Микола Гоголь висловив у статті “О малороссийских песнях”, в якій він прославив і звеличив пісенну творчість рідного народу. Цей твір – справжній панегірик, псалом українській пісні! Фахівці вважають його одним з найвизначніших у доробку Гоголя-критика, Гоголя-дослідника, і тісно пов’язують його з роботою письменника над історичною повістю “Тарас Бульба”. Для зображення побуту, звичаїв і характерів українського козацтва у цій повісті Гоголь широко використав народні пісні, про значення яких він з таким захопленням говорить. Судімо самі: народна пісня,

¹ Гоголь Н. В. О малороссийских песнях / Собр. соч. Т. 6. Избранные статьи и письма. – М., 1959. – С. 309 – 310.

вважає Гоголь, це “народна історія, жива, яскрава, сповнена фарб, істини, що розкриває все життя народу”.

“Песни малороссийские могут вполне назваться историческими, потому что они не отрываются ни на миг от жизни и всегда верны тогдашней минуте и тогдашнему состоянию чувств. Везде проникает их, везде в них дышит эта широкая воля казацкой жизни. Везде видна та сила, радость, могущество, с какою казак бросает тишину и беспечность жизни домовитой, чтобы вдаться во всю поэзию битв, опасностей и разгульного пиршества с товарищами. Ни чернобровая подруга, пылающая свежестью, с карими очами, с ослепительным блеском зубов, вся преданная любви, удерживающая за стремя коня его, ни престарелая мать, разливающаяся, как ручей, слезами, которой всем существованием завладело одно материнское чувство, – ничто не в силах удержать его. Упрямый, непреклонный, он спешит в степи, в вольницу товарищей... Узы этого братства для него выше всего, сильнее любви”¹.

Невтомний збирач і глибокий знавець української народної поезії, Гоголь високо цінував прислів'я, “в которых видна необыкновенная полнота народного ума”, й особливо пісні рідного українського народу. “Это народная история, живая, яркая, исполненная красок, истины, обнажающая всю жизнь народа”, – писав він захоплено, знаходячи в піснях повне і довершене відображення справжнього історичного життя народу, його “говорящую, звучащую о прошедшем летопись”. У цьому визначенні Гоголь виразив глибоке розуміння реалістичності і народності усної художньої творчості. Разом з листами Гоголя до рідних, що стосуються 1829 – 1830 років, і з пізнішими листами 1833 – 1834 років до Максимовича, Срезневського, Погодіна та інших сучасників, стаття “О малороссийских песнях” дає вичерпну уяву про те, як жваво і зацікавлено ставився він до фольклору і якими проникливими були його судження про пам'ятки народно-поетичної творчості.

Про надзвичайно цікаве спостереження, здійснене Миколою Гоголем як істориком й етнографом під час збирання й вивчення зразків народної творчості, наводиться у листі польського поета

¹ Гоголь Н. В. О малороссийских песнях / Собр. соч. Т. 6. Избранные статьи и письма. – М., 1959. – С. 70.

Разом з тим важливо наголосити: існує безліч фактів, зафіксованих біографами й сучасниками Миколи Гоголя (про деякі з них буде мова попереду), які підкреслюють саме українськість його душі – широкої, пісенної, з лукавим і тонким гумором. Наприклад, у спогадах російського літературного критика-мемуариста Павла Анненкова, який спілкувався з Гоголем, будучи в Італії, відображено надто характерний і цікавий епізод. Влітку 1841 року Анненков разом з Гоголем прогулювались по Риму. “...Как только повернули мы от дворца Барберини в глухой переулок, – згадував росіянин, – он [Гоголь] принялся петь разгульную малороссийскую песню, наконец пустился в пляс...”. Спробуймо уявити собі, щоб так поступив сам Анненков!..

Згадуваний вище французький дослідник творчості Гоголя, академік Анрі Труайя, відзначаючи національну ознаку повістей письменника, їхню українськість, пише: “Місцевий колорит виплескується із кожної щілини. Кожне власне ім'я іскриться гумором. В одному з уривків (йдеться про книгу “Вечори на хуторі біля Диканьки” – С.Ц.) можна навіть відчутти смак української кухні, спробувати пампушки з маком і ватрушки з сиром. Кострубаті важкі вислови, що дратують слух слівцями з місцевих наріч, кумедні зменшені слова, малоросійські примовки – ось найголовніша причина успіху цієї книги”. І далі: “Його манера оповідати була повністю узгоджена з биттям пульсу в його артеріях, з жаром його крові”¹.

Романтичне опоетизування української природи та української жінки-козачки

Спогади про романтику українського сільського побуту, про українські пісні, українську природу Микола Гоголь на все життя зберіг у своїй пам'яті, як про найкращі часи, що були проведені ним в рідній Україні. Неперевершені картини української тематики, як втілення красоти і поетичності українських характерів та української природи, передав він

¹ Труайя А. Николай Гоголь. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – С. 119, 120.

жение: “здесь русский дух, здесь Русью пахнет”: **здесь пахнет Украиной...**”.

Гоголівська закоханість в Україну, в її людей і чарівну природу, у “чудный Днепр”, котрому “нет равной реки в целом мире”, в “украинскую ночь” драгували не одного російського письменника чи критика-шовініста різних поколінь. Ось, наприклад, помисел відомого письменника-есеїста і публіциста, автора літературно-критичних творів про М. В. Гоголя, Ф. М. Достоевського та М. Ю. Лермонтова Василя Розанова. Наприкінці свого життя, в 1918 році, він зізнався: “Я всю жизнь боролся и ненавидел Гоголя, и в 62 года думаю: “Ты победил, ужасный хохол!””.

Не дивно, що сучасні російські дослідники Л. Калюжна і Г. Иванов, ніби підсумовуючи сказане попередниками, зазначають: “... Малороси не могли пробачити Гоголю відступництва, великороси дорікали, що краща, поетична частина його душі залишилась “на хуторі біля Диканьки”, а в Росії він побачив тільки Хлестакових, Ноздрьових, Плюшкіних і Манілових...”¹.

Щодо наведеного, про характерні типи у творах М. Гоголя з російської дійсності, пригадуються щоденникові слова Олеса Гончара: “...А Ноздрьовими та Собакевичами то ж він відплатив Москві за поневолення України, за пригнічення свого народу. Я певен, що почуття відплати за всі кривди імперські, великодержавні, десь там глибоко в душі Гоголя жило!”².

У зв’язку з 200-річчям від дня народження Миколи Гоголя, яке в 2009 році широко відзначалося в Україні й Росії, у засобах масової інформації знову відновилися давні дискусії: представником якої культури геніального українця слід вважати: російської чи української? Сам письменник таке протиставлення не визнавав. В листі від 24 лютого 1844 року до О. О. Смирнової він писав: “Скажу вам одно слово насчет того, какая у меня душа, хохлацкая или русская. Я сам не знаю, какая у меня душа. Знаю только то, что никак бы не дал преимущества ни малороссиянину перед русским, ни русскому перед малороссиянином. Обе природы слишком щедро наделены Богом, и, как нарочно, каждая из них порознь заключает в себе то, чего нет в другой: явный знак, что они должны пополнить одна другую”.

Богдана Залеського (до речі, доброго знайомого по солдатській службі в Орській кріпості і друга Тараса Шевченка) до його приятеля Франциска Дубинського від 19 лютого 1859 року. У цьому листі, що був відправлений із Франції до Львова, йдеться про часті зустрічі в Парижі видатного польського поета Адама Міцкевича і його, Залеського, котрі як активні учасники польського повстання 1830 – 1831 рр. перебували у Франції на правах емігрантів, з Гоголем “для літературно-політичних бесід”.

“Звичайно, ми говорили, – повідомляв адресат, – найбільше про москалів, які викликали відразу і в нас, і в нього. Питання про їх фінське походження постійно було предметом обговорення. Гоголь підтверджував його з усім своїм українським запалом. Він мав під рукою в себе чудові збірники народних пісень різними слов’янськими мовами. Щодо питання про фінське походження москалів він написав і читав нам прекрасну статтю. У ній він вказував, на основі зіставлення і детального порівняння пісень чеських, сербських, українських і т. д. з великоросійськими, на відмінності, що впадали в око, стосовно духу, звичаїв і моральних поглядів у великоросів та інших слов’янських народів. Для характеристики кожного людського почуття він підібрав окрему пісню: з одного боку, нашу слов’янську солодку й лагідну, і поруч великоросійську – понуру, дику, нерідко канібальську, одне слово – чисто фінську. Шановний земляче, ти легко можеш собі явити, як ця стаття щиро порадувала Міцкевича й мене”¹.

¹ Калюжная Л., Иванов Г. Сто великих писателей. – М., 2000. – С. 236.

² Гончар О. Щоденники. – К., 2004. – Т. III. – Запис від 27.03.1990 р.

¹ Цит. за: Панченко В. Випадок Мазепи. Славетний гетьман очима Гоголя й Шевченка // День. – 2007. – 3 лют.

“Він наш, він не їхній!..”

Майже через тридцять років після заснування Харківського університету українській національно-патріотичній еліті вдалося добитися царського дозволу на відкриття університету і в Києві; йому було дано ім'я Святого Володимира. Цей вищий навчальний заклад, який скоро стане провідним в Україні, був створений в 1834 році на основі перенесеного до Києва Кременецького ліцею. Першим його ректором був призначений видатний український учений-енциклопедист, природознавець, історик, літературознавець, лінгвіст, особистий друг Тараса Шевченка і Миколи Гоголя, професор Михайло Олександрович Максимович, який до переїзду в Київ посідав кафедру ботаніки Московського університету.

Напередодні експресивний 24-річний Микола Гоголь, який планував сам переселитися до Києва і зайняти кафедру історії середніх віків в університеті, переконував Максимовича, майбутнього ректора університету, не гаючи часу, їхати в Україну: “Киньте, справді, Кацапію та їдьте в Гетьманщину. Я сам думаю те ж саме зробити і наступного року гайнути звідси. Дурні ми справді, як добре розміркувати. Задля чого й кому ми жертвуємо всім?..”

І далі: “Уяви, – писав він в грудні 1833 року, – я теж думав: Туди! Туди! До Києва! До стародавнього, чудового Києва! Він наш, він не їхній! Неправда? Там, або навколо нього, чинилися справи старовини нашої. ...Мені набрид Петербург, чи, краще, не він, але триклятий клімат його: він мені допікає. Так, це славно буде, якщо ми посядемо з тобою київські кафедри. Багато можна буде наробити добра”¹.

Гоголя хвилювала доля майбутнього університету, що мав відкритися у Києві – чи будуть у ньому працювати гідні люди, чи буде “з ким заговорити мовою душі”. Напередодні відкриття його, наприкінці 1833 року, в листі до М. Максимовича він писав: “Кажуть, вже дуже багато призначено туди якихось німців, це теж не так приємно. Хоча б для святого Володимира побіль-

дар на службу російській, загальноімперській культурі, він залишався вірним землі, яка його зростила й дала крила для могутнього злету. Гоголівську українськість, його шире й послідовне захоплення рідною Малоросією, її природою й козацькою історією, котрий, як і Тарас Шевченко, так талановито опоетизовував, не раз ревниво відзначали його російські біографи й численні критики. Тут насамперед звернімо увагу на характерне твердження відомого російського історика літератури С. О. Венгерова. Автор багатьох довершених біографічних праць про російських літераторів, створених на межі XIX – XX століть, у тому числі про М. В. Гоголя, писав:

“Про Гоголя можно определенно сказать, что он горячо и пламенно не любил ни русских людей, ни русской природы. А вот для Малороссии, для малорусского быта, для малорусской природы, для малорусской истории, для Тараса Бульбы Гоголь имел в своем сердце неиссякаемый родник любви и снисходительности. Украину Гоголь окутал поэтическим флером, а Россия для него – одна лишь мерзость запустения, мертвое царство мертвых душ”.

Про геніального письменника, українця за походженням та характером більшості своїх творів, що писав російською мовою, на початку XX століття відомий український та російський учений і громадський діяч Дмитро Миколайович Овсяннико-Куликовський переконливо і стверджуюче відзначав:

“Повесть о том, как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем”, помещенная во 2-й части “Миргорода”,...принадлежит к той же группе – малороссийских повестей Гоголя, в которую, с одной стороны, входят: “Вечера на хуторе”, а с другой – “Иван Федорович Шпонька” и “Старосветские помещики”. Если присоединить сюда еще “Тараса Бульбу” и “Вия”, принадлежащих к разряду исторической беллетристики, то все вместе составит полный цикл произведений, в которых Гоголь выступает писателем не столько общерусским, сколько украинским... Он был тогда – в этих произведениях – писателем местным, украинским, но обращающимся к широкой всероссийской публике, чтобы рассказать ей о преданиях своей родины, о героических временах казачества, о жизни старомодных малороссийских помещиков, о нравах захолустных городков Полтавщины. Сюда не применимо выра-

¹ Гоголь Н.В. Собр. соч.: В 7 т. – М., 1986. – Т. 7. – С.95.

была бы повита и взлелеяна войною. И вот выходцы вольные и невольные расположились и выбрали самое опасное место в виду азиатских завоевателей – татар и турков. Эта толпа, разросшись и увеличившись, составила целый народ, набросивший свой характер и, можно сказать, колорит на всю Украину, сделавший чудо – превративший мирные славянские поколения в воинственные, известный под именем казаков, народ, составляющий одно из замечательных явлений европейской истории, которое, может быть, одно сдержало это опустошительное разлитие двух магометанских народов, грозивших поглотить Европу”.

Відзначивши головну мету запорозького козацтва – захист рідної землі і чистоту православної релігії, – письменник цілком справедливо відзначає, що козаки, ці хоробрі й відчайдушні мешканці Дніпрових порогів, були, в свою чергу, невмолимими карателями татар і турок; своїми спустошливими, жакливими набігами на села й міста їхні вони чинили жорстоку відплату ворогам своїм. “Тогда было то поэтическое время, когда все добывалось саблею, когда каждый, в свою очередь, стремился быть действующим лицом, а не зрителем”, коли “сабля и плуг сдружились между собою...”¹.

“Його душа залишилась “на хуторі біля Диканьки”...”

Надзвичайно складна доля Миколи Гоголя закидала його в різні краї, він багато мандрував, тривалий час жив за кордоном – в Німеччині, Франції, Італії, яку вважав другою своєю батьківщиною – батьківщиною душі. Але ніколи він не забував свою рідну “Україну”, свій рідний народ, багату історію й культуру якого, його духовну велич, працелюбність і талановитість, вільнолюбство і лукавий тонкий гумор так геніально відобразив у своїх творах, передусім у всесвітньовідомих “Вечорах на хуторі біля Диканьки” та героїчній епопеї “Тарас Бульба”.

Незважаючи на те, що Гоголь поставив свій унікальний

¹ Гоголь Н. В. Взгляд на составление Малороссии / Собрание сочинений. Т. 6. Избранные статьи и письма. – М., 1959. – С. 28-29, 31.

ше слов'ян. Треба буде старатись кого-небудь з відомих людей туди впхнути, справді освічених і так же чистих і добрих душею, як ми з тобою”.

Реалізувати ці плани Миколі Гоголю не судилося, бо кафедра загальної історії, на яку розраховував, виявилась зайнятою, а сам він в цей час читав лекції у Петербурзькому університеті...

Метання молодого Гоголя, його пошуки можливості поставити свій талант на службу рідній землі цілком зрозумілі й вмотивовані. Як і всій нашій тодішній національній інтелігенції, важкий і складний жереб випав і на його, геніального українця, долю. Це про нього у тому числі писав поет Євген Маланюк, нагадуючи як сотнями йшла наша інтелектуальна еліта “на північ наповнювати культурним змістом культурну порожнечу, що зіяла в новопосталій імперії...”, знекровлюючи тим самим інтелектуальний потенціал самої України.

Своє розуміння цього становища Гоголь висловив у ставленні до української шляхти та козацької старшини, яка змирилася з ліквідацією власної державності і, зневажаючи інтересами Батьківщини й національною свободою свого народу, заробляла чини і звання, як могла, старалась прислужитися імперії. Згадаймо, наприклад, з яким насміхом, з якою знущальною іронією відтворив він сцену прийому запорозьких козаків російською царицею Катериною у повісті “Ночь перед Рождеством”:

“Запорожцы вдруг все пали на землю и закричали в один голос:

– Помилуй, мамо! Помилуй!

Кузнец, не видя ничего, растянулся и сам со всем усердием на полу.

– Встаньте! – прозвучал над ними повелительный и вместе с тем приятный голос. Некоторые из придворных засуетились и толкали запорожцев.

– Не встанем, мамо! Не встанем! Умрем, а не встанем! – кричали запорожцы».

Разом з тим тут доречно звернутись ще раз до Є. Маланюка, до його роздумів відносно необхідності усвідомлення і позбуття комплексу “малоросійства”, осягнення всієї глибини трагізму, означеного цим словом, і про внесок до цієї психологічної категорії творчості М. Гоголя. Не можна не погодитись з визначним українським поетом-патріотом відносно фатальної двозначності гоголівського міфу Русі – Росії, його, автора української коза-

цької Іліади, героїчної епопеї “Тарас Бульба” і фактичного фундатора своєрідної “ідеології” малоросійства. Слава Богу, молодший його сучасник і земляк, автор вимовного послання “Гоголю” (“ти смієшся, а я плачу”) – Тарас Шевченко першим почав вживати це слово з презирством, як слово ганьби й погорди (“А на Україну не поїду, цур їй, там сама Малоросія”).

“В своїй величезній мистецькій і інтелектуальній творчості, – писав Є. Маланюк в 1959 році у своїй гостро непримиренній, блискучій статті “Малоросійство”, – саме Микола Гоголь, тепер канонізований “руській пісателъ” і як би прапор політичного малоросійства, дав неперевершений досі матеріал для студій над розкладом національної психіки і переходом її в стан малоросійського гниття. Життєвий шлях Гоголя і його психіка – українця перелому епох – зробили те, що він, в ударенні з Петербургом, спалахнув був майже революційним націоналізмом (листи до Максимовича) і в р. 1836 фактично емігрував, – наслідком надломлення характеру та данайської “помочі” і недвозначної “опіки” уряду – почав “пропагандово” плутати Русь і Росію. І в т. I “Мертвих душ” несподівано посадив нашу, історичну Русь на московську “тройку” з москалем-“ямщиком”¹.

Микола Гоголь, як, до речі, і Тарас Шевченко, з надзвичайно теплим почуттям відгукувались про Київ. Обидва українські генії тужили за рідною українською природою, за Дніпром. У їхній уяві Київ символізує чистоту, віру, духовність, світло. Не змовляючись, вони у своїх емоційних висловах, у вираженні почуттів до української столиці були абсолютно ідентичними. Гоголь планує якнайшвидше потрапити до Києва: “Туди! Туди! До Києва! До стародавнього чудового Києва!” Він сподівається на особливу духовну атмосферу рідного, українського міста, на рідне повітря, яке надасть йому творчої енергії. “...Як тільки до Києва – лінощі до біса, щоб і духу їхнього не було. Нехай перетвориться воно на руські Афіни, Богом бережене наше місто!”²

В такій же поетичній уяві постає в Шевченковій поемі

¹ Маланюк Є. Малоросійство // Чорноморські новини. – 2004. – 21 січня.

² Гоголь Н. В. Собр. соч.: В 7 т. – Т. 7. – С. 98.

свою “малоросійську землю” та “малоросійську історію”, в тому, що героїчне минуле українського народу, могутні моральні сили кращих його представників є запорукою його прекрасного й величного майбутнього.

Не дивно, що українська козацька минувшина, українська романтична проблематика домінує в творчості Гоголя; письменник знайомить широкий загал Російської імперії та й світову громадськість загалом з багатою історією “воинственного народа, означенного совершенно оригинальностью характера и подвигов”, “вольного рыцарского народа” з його поетичною натурою, неповторною природою його землі з “божественною очаровательною украинской ночью”, неперевершеними піснями, в яких “дышит эта широкая воля козацкой жизни”.

Статті “Взгляд на составление Малороссии” та “О малороссийских песнях” засвідчують надзвичайно виразний емоційний і популярний виклад української історії; разом з тим в них присутнє геополітичне витлумачення місця й ролі історії України на цілому європейському континенті. Як і для Тараса Шевченка, для Миколи Гоголя найбільше зацікавлення складає феноменальне явище запорозького козацтва; в статтях та своїх літературних творах, насамперед у талановитій повісті “Тарас Бульба”, він намагається пояснити читачеві природу і специфіку козацької України, розкрити історію “войовничого, сильного своїм єднанням і хоробрістю” народу. При цьому українське козацтво він визначає як окремий народ, що зіграв важливу роль в історії Європи, якому випало стати на її захист від розбійницьких нападів турецько-татарських та інших мусульманських нападників.

Розмірковуючи над історією та умовами виникнення й розвитку цієї вільної військово-промислової людності в південних степах України, їхнього сповненого героїки, тривоги і праці життя, Гоголь зазначає: “...Беззащитная, открытая земля эта была землей опустошений и набегов, местом, где сшибались три враждующие нации, унавожена костями, утучнена кровью. Один татарский наезд разрушал весь труд земледельца: луга и нивы были вытаптываемы конями и выжигаемы, легкие жилища сносимы до основания, обитатели разгоняемы или угоняемы в плен вместе со скотом. Это была земля страха; и потому в ней мог образоваться только народ воинственный, сильный своим соединением, народ отчаянный, которого вся жизнь

Щоправда, в “Тарасі Бульбі”, у завершальній частині його другого варіанту, зазвучав інший мотив, який зраджує провідній гоголівській позиції, виникає прихована двоїстість, яка загострює духовне протиріччя Гоголя, що супроводжувало всю його творчість. У переробленій редакції “Тараса Бульби” історичне минуле українського народу подається в принципово іншому світлі. Героїка козацької України тут вже розглядається як одна із сторінок загальноросійської історії й проявом богатирських сил російського ж народу.

У першій редакції повісті Тарас гине під жорстокими тортурами з прощальними напутніми словами, зверненими до козаків: “Будьте здорові, пани-брати, товариші! Та глядіте, прибувайте наступного року знов, та погуляйте гарненько!..”. Тільки такі життєствердні прощальні слова могли знайти відгук у козацькому серці.

В другій же редакції повісті, здійсненій значно пізніше, розіп’ятий на дереві, враженому блискавкою, Тарас, палаючи разом з деревом, віддає наказ решті свого козацького загону, який десь далеко під кручею долає водну стихію Дністра: “Стривайте, прийде час, буде час, дізнаєтеся ви, що то є православна руська віра! Вже й тепер чують далекі і близькі народи: піднімається з руської землі свій цар, і не буде в світі сили, яка б не скорилася йому!..”. Така нова трактовка, такі слова погибаючого у вогні Тараса Бульби явно фальшивили, виходячи із загального контексту повісті, наче їх написав інший, не справжній Гоголь.

В особі Миколи Гоголя не відбувся професійний історик України, якого вимагав час і яким геніальний українець збирався стати. Художник взяв гору над істориком. Але він, на щастя, став таким майстром художнього зображення історичних подій, письменником такого історичного знання й досконалого викладу героїки свого народу, з яким мало хто в світовій літературі може стати поряд.

Історико-філософська широта думки письменника, національно-патріотичний простір художньої дії твору в епоху звияжної боротьби народу за свою національну незалежність, вкладені в тісні рамки повісті “Тарас Бульба”, – яскраве свідчення неперевершеної майстерності епічного узагальнення, яким володів письменник. У цьому славетному творі виражено глибоке переконання автора, закоханого у

“Варнак” рідна Україна, її столиця Київ, який символізує ясно-світле відчуття:

*Мов на небі висить
Святий Київ наш великий,
Святим дивом сяють
Храми Божі...*

В той же час Микола Гоголь, як і Великий Кобзар, відчував і змальовував у своїх творах холодну атмосферу і регламентоване життя в Петербурзі. Російська столиця тодішня – про це наголошено багатьма вітчизняними й зарубіжними авторами – наскрізь просякнута у взаємовідносинах між людьми холодним ієрархічним прагматизмом, відсутністю патріархальної теплоти. Про розчарування самим містом Гоголь пише матері: “Скажу ще, що Петербург мені видався зовсім не таким, як я думав, а його уявляв значно красивішим, величнішим, і чутки, що їх поширювали інші про нього, так само брехливі”¹.

В циклі петербурзьких повістей – “Невський проспект”, “Ніс”, “Шинель”, “Портрет” – Гоголь веде читача у зовсім інший світ. Скажімо, у повісті “Ніс” також чимало фантастики, але функція її вже інша порівнюючи з повістями “Сорочинський ярмарок” чи “Ніч перед Різдом”. Там вона була одним із засобів відтворення “малоросійського” поетичного світу. В петербурзькій повісті, навпаки, фантастика – зловісна сила, відображення спотворених людських відносин. Фантастична історія про те, як у колезького асесора Ковальова втік ніс і набув самостійності; їздить цей ніс по місту у колясці в мундирі статського радника. І нічого не може вдіяти Ковальов з власним носом, тому що чин у носа виявляється значно вище, ніж у нього!

Герой повісті “Шинель” – Акакій Акакійович Башмачкін – уособлює життя маленької, заляканої обставинами людини. Він – нещасна жертва соціальної нерівності й чиношанування; мрія про нову шинелю поглинає всю суть бідного існування дрібного чиновника в Петербурзі.

В усіх повістях цього циклу дія відбувається в Петербурзі. Це місто – не просто місце дії, на фоні якого відбуваються певні події. Петербург у Гоголя – активна сила, яка визначає долі його героїв. Головна вулиця міста – Невський проспект – дає назву однойменній повісті й уособлює світ, де існують тільки чини,

¹ Гоголь Н. В. Собр. соч.: В 7 т. – Т. 7. – С. 54.

модні зачіски і шляпки, сюртуки – що завгодно, але менш за все людина.

“О, не верьте этому Невскому проспекту! Я всегда закуты-ваюсь покрепче плащом своим, когда иду по нем, и стараюсь вовсе не глядеть на встречающиеся предметы, – пише Гоголь у повісті “Невский проспект”. – Все обман, все мечта, все не то, о чем кажется!... Далее, ради Бога, далее от фонаря! И скорее, сколько можно скорее, проходите мимо. Это счастье еще, если отделаетесь тем, что он залет шегольской сюртук ваш вонючим своим маслом. Но и кроме фонаря все дышит обманом. Он лжет во всякое время, этот Невский проспект, но более всего тогда, когда ночь сгушеною массою наляжет на него и отделит белые и палевые стены домов, когда весь город превратится в гром и блеск, мириады карет валяются с мостов, форейторы кричат и прыгают на лошадях, и когда сам демон зажигает лампы для того, чтобы показать все не в настоящем виде”.

Та, мабуть, найлаконічніша і найвлучніша характеристика Петербургу, дана Миколою Гоголем, ось у цих словах: “*Россия, Петербург, снега, подлещы, департамент...*”. Але вони будуть виражені згодом, в листі до Василя Жуковського із Риму в 1837 році, коли геніальний письменник повністю дійде суті не тільки імперського столичного, але й загальноросійського життя, пізнає зовсім інакше життя в Європі...

Перебуваючи в Петербурзі та слідує романтичній традиції, Гоголь, здається, усвідомлює: тільки *там* (в Україні) існує таємничий світ поезії й краси; *тут* же (в бюрократичній столиці) панує пошлість, непристойність і прозаїчна буденність. Гоголь романтику “прекрасного”, як носія національних рис, залишених ним в Україні, протиставляє сатиричному зображенню повсякденної дійсності, яка так характерна для того антигуманного світу, в якому людині протистоїть сила грошей і бюрократичної влади.

Навіть у, здавалося б іронічній певною мірою, повісті “Старосвітські поміщики” життя головних героїв Афанасія Івановича і Пульхерії Іванівни письменник зображає як певну ідилію, як зразок справді людського взаєморозуміння, мирного і скромного життя щасливих людей. Починається цей твір такими словами: “Я очень люблю скромную жизнь тех уединенных владельцев отдаленных деревень, которых в Малороссии обыкновенно

Диканьки” й “Миргорода” наскрізь пронизаний прихованою тугою за колишньою запорозькою вольністю закріпачених нині “диканських козаків”. Письменник, який добре знався на сільському побуті з його провінційно-кріпосницькою “убогістю”, талановито відобразив історичну національно-козацьку минувшину, що жила тоді у спогадах не тільки простого народу, до неї виявляли чималий інтерес “старосвітські” дворянські родини в Україні, у тому числі й родина відомого вельможного і високоосвіченого родича письменника – Д. П. Трощинського, шанувальника й збирача української старовини.

Історичний підтекст народної фантазії, уснопоетична бувальщина змикаються у Гоголя з сучасністю за принципом контрасту краси героїчного минулого вільнолюбного “племін” з неподобством і темнотою кріпосницького буття варварської Росії. Стихія “Вечорів” – сільська простодушність, під маскою якої таїться “хохлацька” веселість лукавства й бешкетництва доби героїчного Запорожжя. Автор переносить увагу читача в часи кінця XVIII століття, коли запорозька сірома, яка найбільше цінувала свободу, “вольницю”, тепер все втратила, перетворившись на “холопів” російської кріпосницької дійсності.

Без сумніву, велика й щира зацікавленість, проявлена Гоголем до історії козацьких часів, була викликана його власним козацьким походженням, родинним корінням у Запоріжжі. Для геніального нащадка одного з уславлених полковників Війська Запорозького Осипа (Євстафія) Гоголя, наказного гетьмана Правобережної України, активного учасника Хмельниччини, який відстоював перед Москвою автономний статус Гетьманщини, ідея Козацької України як однієї з основних в задуманій багатотомній “Історії Малоросії” не могла не стати наскрізним патріотичним замислом, що пройшов через усе його багатогранне творче життя.

Нереалізований задум національної історії Гоголь з усією силою свого надзвичайного таланту, “високого мистецтва драматичного оповідання” виразив у народно-героїчній, філософсько-історичній епопеї “Тарас Бульба”. Письменник, не сприймаючи “убогості” буття українців в умовах російської кріпосницької “мерзотності”, протиставляє йому енергію, красу національного духу й патріотичних діянь українців запорозької доби, їхній героїзм у боротьбі проти ворогів України.

не было погранично с Малороссией, но, находясь на глубоком севере, оканчивающееся там, где начинается Россия, могло быть очень полезно малороссиянам, тревожа беспрестанно границы и держа, так сказать, в руках Московию. Притом шведские войска, удивившие подвигами своими всю Европу, ворвавшись в Россию, могли бы привести царя в нерешимость, действовать ли на юге против Козаков или на севере против шведов.

В таких размышлениях застало Мазепу известие, что царь прервал мир и идет войной на шведов».

У своїх роздумах відносно умотивованості важкого політичного вибору, що стояв перед гетьманом Іваном Мазепою, Гоголь, незважаючи на непослідовність у питанні взаємовідносин України і Російської імперії, спирається на цілком аргументоване підґрунтя необхідності “отложиться от Петра”: по-перше, Україна тривалий час була “самобутньою державою”; по-друге, за певних обставин з часом її народ – “отличный от русских, дышавший вольностью и лихим казачеством, хотевший пожить своею жизнью” – втратив свою волю; по-третє, підкореному українському народові необхідно вирватись з неволі, в якій їх утримує російський деспотизм. Мазепа впевнений, що цього Україна зможе добитись з допомогою Швеції, сильної держави, “всегда бывшей в великом уважении у козаков”, і яка, до того ж, реально загрожувала Московії.

Така фабула гоголівського етюду-роздуму про “Роздуми Мазепи” відносно усього того, “что занимало “преступного” гетмана”, коли письменник в середині 30-х років планував повернутися в Україну і збирав матеріали для створення фундаментальної багатотомної “Історії Малоросії”.

Ідея національного духу козацької України

Не буде перебільшенням стверджувати, що найважливішою особливістю художнього методу багатьох творів Гоголя був філософський історизм, пасіанарна ідея національного духу українського народу, захопленість народно-поетичними переказами козацької старовини. Його романтично яскравий за своїм національним колоритом поетичний світ у повістях “Вечорів біля

называют старосветскими...” Для Гоголя життя цих старосвітських поміщиків було дорогим уособленням кращих національних рис “малоросіян”. Тому-то він підкреслює їх “противоположность тем низким малороссиянам, которые выдираются из дегтярей, торгашей, наполняют, как саранча, палаты и присутственные места, дерут последнюю копейку с своих же земляков, наживают наконец капитал и торжественно прибавляют к фамилии своей, оканчивающейся на о, слог въ. Нет, они не были похожи на эти презренные и жалкие творения, так же как и все малороссийские старинные и коренные фамилии”.

Ще негативнішими фарбами змальовує імперську столицю Тарас Шевченко в поемі “Сон”. Петербург у нього – символ зла й насильства, метафора усїєї імперії:

*У долині, мов у ямі,
На багнищі город мріє;
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий...*

Тут доречно буде згадати, що й співець “града Петрова” Олександр Пушкін також не був у захопленні від “Північної Пальміри”. Очевидно, більш характерними для нього були слова, адресовані Петровій столиці: “Ничто проклятому Петербургу”, а також ось ці рядки:

*Город пыльный, город бледный,
Дух неволи, стройный вид,
Свод небес зелено-бледный,
Скука, холод и гранит.*

Не краща думка про Петербург і у Михайла Лермонтова:

*Увы, как скучен этот город
Своим туманом и водой.
Куда ни взглянешь – красный ворот¹
Как шши торчит перед тобой.*

Цей своєрідний мотив – “проклятості” Петербурга – звучить в творах й багатьох інших письменників і поетів ХІХ століття.

¹ Городовой.

Гоголівські роздуми про “преступного гетмана”

Окремою сторінкою у зацікавленні Миколи Гоголя українською історією стоїть мазепинська проблема. Зокрема, в матеріалах задуманої “Історії Малоросії” відклався уривок “Размышления Мазепы”. Письменник, як вважають дослідники, відносно українського гетьмана, “здається, ладен був сперечатись зі своїм улюбленим Пушкіним” (В. Панченко). В усякому разі, в гоголівському уривку, як і в творах Шевченка, не йдеться про осудження Мазепи, письменник лише намагається зрозуміти поступок гетьмана, немовби розмірковує разом з ним відносно подій, пов’язаних з початком війни між Росією і Швецією та переходом на бік останньої.

Свого часу Олесь Гончар записав до свого щоденника слова відносно питання, яке давно хвилює українських літературознавців, – “Гоголь і Україна”: “У нас звичкою стало дорікати Гоголеві, наголошувати, який він винний перед Україною (не писав українською мовою тощо), а може ми самі ще більше винуваті перед ним? Де в нас академічне видання його творів? Чи знає широкий загал його блискучі листи до Максимовича та Бодяньського (“Бросьте в самом деле Кацапию да поезжайте в Гетманщину...”), чи його емоційні присяги – наміри поїхати в Київ, присвятити життя своє вивченню історії України... Ні, цього Гоголя Україна не знає, його українські листи або геніальне “Размышление Мазепы” можна знайти лише в “Полном собрании сочинений” (Москва, 1952), яке нині майже недоступне українському читачеві. Ось що мусила б видати зараз українська Академія! Це було б відкриття Гоголя справжнього – гарячого, глибокого патріота України!”¹.

Тут варто зупинитись на самому уривку із задуманої історії Малоросії – на **“Размышлениях Мазепы”** – творі, який лаконічно але глибоко розкриває суть проблеми; він заслуговує широкого цитування:

“... Такая власть, такая гигантская сила и могущество навеяли уныние на самобытное государство (Українську гетьманську

державу – С.Ц.), бывшее только под покровительством России. Народ, собственно принадлежавший Петру, издавна униженный рабством и деспотизмом, покорялся, хотя и с ропотом. Он имел не только необходимость, но даже и нужду, как после увидим, покориться. Их необыкновенный повелитель стремился к тому, чтобы возвысить его, хотя лекарства его были слишком сильные.

Но чего можно было ожидать народу так отличному от русских, дышавшему вольностью и лихим козачеством, хотевшему пожить своею жизнью? Ему угрожали утрата национальности, большее или меньшее уравнивание прав с собственным народом русского самодержца (маються на увазі “права” – ганебне російсько-деспотичне, рабське холопство, жорстока кріпосницька система – С.Ц.). А не сделавши этого, Петр никак не действовал бы на них. Все это занимало “преступного” гетмана. Отложиться? Провозгласить свою независимость? Противопоставить грозной силе деспотизма силу единоплемянника, возложить мужественный отпор на самих себя? Но гетман был уже престарелый и отвергнул мысли, которые бы дерзко схватила выполнить буйная молодость. Самодержец был слишком могуч.

Да и неизвестно, вооружилась ли бы против него вся нация и притом нация свободная, которая не всегда была в спокойствии, тогда как самодержец всегда мог действовать, не давая никому отчета. Он видел, что без посторонних сил, без помощи которого-нибудь из европейских государей невозможно выполнить этого намерения.

Но к кому обратиться с этим? Крымский хан был слишком слаб и уже презираемый запорожцами. Да и вспомоществование его могло быть только временное. Деньги могли его подкупить на всякую сторону. Тогда как здесь именно нужна была дружба такого государства, которое всегда бы могло стать посредником и заступником. Кому бы можно это сделать как не Польше, соседке единоплеменнице? Но царство Баториево было на краю пропасти и эту пропасть изрыло само себе. Безрассудные магнаты позабыли, что они члены одного государства, сильного только единоплемянником и были избалованные деспоты в отношении к народу и непокорные демократы к государю. И потому Польша действовать решительно не могла. Оставалось государство, всегда бывшее в великом уважении у козаков, которое, хотя и

¹ Гончар О. Щоденники. – К., 2004. – Т. III. – С. 520.